

Piaskowski, Jerzy

"Kultura materialna starożytnej Grecji. Zarys", pod red. Kazimierza Majewskiego : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 21/1, 116-119

1976

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

której twórcami byli Lubor Niederle (1865—1944), Karel Buchtela (1864—1946) i Jindřich Matiegka (1862—1941). Kierunek ten przeciwstawiał się „szkole muzealnej” Piča i jego kręgu. Samobójcza śmierć J. L. Piča w 1911 roku, nie bez związku z przegraną walką o udowodnienie wiarygodności Rękopisu Królowodworskiego, wyznacza kres pewnej epoce. Szkoła uniwersytecka rozwinęła już całkowicie nowożytną, naukową archeologię w Czechach. Krótkie, przeważnie jednozdaniowe zreferowanie tematyki wszystkich szkiców z książki K. Sklenáři daje tylko powierzchowne pojęcie o bogactwie problematyki poruszanej przez autora, pozwala jednak na zorientowanie się w niej. Czytelnik polski zainteresowany będzie paralelami, różnicami i podobieństwami w rozwoju archeologii w Polsce i Czechach. Uderza nas — zgodnie z różnymi drogami rozwojowymi społeczeństw polskiego i czeskiego — różny skład społeczny dziewiętnastowiecznych starożytników w obu krajach. W Czechach bardzo często zainteresowanie archeologią wykazywali ludzie pochodzenia mieszczańskiego i chłopskiego, drobni urzędnicy, nauczyciele, księża, pracownicy rozwijającego się przemysłu. W Polsce przeważali ludzie pochodzenia ziemiańskiego. Ciekawą paralelę można by przeprowadzić porównując działalność pierwszego posiadacza katedry uniwersyteckiej archeologii w Czechach Jana Erazma Vocla i pierwszego polskiego archeologa na katedrze Józefa Łepkowskiego — ale to przerasta ramy niniejszej recenzji.

W każdym razie trzeba podkreślić, że lektura książki Sklenáři jest pobudzająca intelektualnie — w związku z czym warto ją wszystkim polecić.

Andrzej Abramowicz

Kultura materialna starożytnej Grecji. Zarys. Praca zbiorowa pod redakcją Kazimierza Majewskiego. T. 1. Wydawnictwo im. Ossolińskich. 532 s.

Praca zbiorowa poświęcona kulturze materialnej starożytnej Grecji, przygotowana przez Instytut Historii Kultury Materialnej PAN wypełnia poważną lukę w polskim piśmiennictwie naukowym z tego zakresu. W dotychczasowej literaturze, nie tylko zresztą krajowej, uwagę uczonych skupiały osiągnięcia kultury umysłowej świata starożytnego, pozostawiając na dalszym planie zagadnienia kultury materialnej, a także techniki.

Chociaż sto lat temu H. Blümner podjął ten temat w czterech tomach dzieła *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern* (Leipzig 1874—1887), jednak dopiero w ostatnim trzydziestolecu rozwinęło się zainteresowanie kulturą materialną świata starożytnego, wyrażające się dużą ilością specjalistycznych publikacji.

Na podstawie dość już licznych tego rodzaju artykułów można było przystąpić do opracowania syntetycznego, jakim jest omawiane opracowanie.

Książka składa się z dziewięciu rozdziałów, pióra różnych autorów. Poprzedza je tablica chronologiczna, opracowana przez Bogdana Rutkowskiego, obejmująca okres od końca VII tysiąclecia p.n.e. do 30 r. p.n.e i wykaz skrótów.

Rozdział pierwszy, (autor: Angelina Dworakowska) zawiera opis wydobywania i obróbki kamienia, wiadomości o surowcu, odmianach kamieni, miejscu i technice eksploatacji, a także o obróbce surowca i o obróbce rzeźbiarskiej, ilustrując ją licznymi rycinami.

Najobszerniej zostało opisane górnictwo i metalurgia (rozdział drugi, autor: Jerzy Wielowiejski). Na wstępie omówiono występowanie we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego złóż kruszców złota, ołowiu i srebra, miedzi, cyny, żelaza i cynku, a następnie technikę pracy w kopalniach. W części poświęconej hutnictwu przedstawiano przygotowania rud do wytopu oraz sposoby otrzy-

mywania złota, cyny, cynku, miedzi i jej stopów (brąz, mosiądz), żelaza i stali. Następnie Autor opisał obróbkę metali, a mianowicie odlewnictwo, cięcie, toczenie i obtaczanie, kucie, wyklepywanie i ciągnięcie, cyzelowanie, grawerowanie oraz łączenie metali. Oddzielnie omówiono obróbkę żelaza i stali oraz rozwój warsztatów rzemieślniczych.

Rozdział trzeci poświęcono technikom zdobniczym metali szlachetnych. Autorka, Stanisława Kołkówna, przedstawiła podstawowe techniki stosowane przy formowaniu przedmiotów (trybowanie z wolnej ręki i przy zastosowaniu matryc, sztańcowanie, odlewianie i łączenie) i ich zdobieniu (grawerowanie, granulowanie, filigranowanie, niellowanie, złocenie, srebrzenie, inkrustowanie, emaliowanie i włączanie kamieni szlachetnych).

Technika wyrobu monet została wyodrębniona w rozdziale czwartym, opracowanym przez Zbigniewa Tabasza. Uwzględniono proces odlewania monet lub krążków służących do wybijania wzoru za pomocą stempli, a także bicie monet oraz platerowanie.

W rozdziale piątym Aleksandra Wąsowicz opisała obróbkę drewna rozpoczynając od surowca i przedstawiając następnie stosowane narzędzia (siekiery, topory, ciosły, piły, noże, dłuta, świdy, tokarki, pilniki, strugi, kleszcze, młotki i kliny). Z rodzajów technik zostały uwzględnione drwalstwo i przygotowanie surowca, ciesielstwo, szkutnictwo, kołodziejstwo, stolarstwo, snycerstwo, tokarstwo i bednarstwo, a także plecionkarstwo.

Obróbka gliny jest tematem rozdziału szóstego, który został opracowany przez Juliusza Ziomeckiego. W rozdziale tym przedstawiono procesy przygotowania mas ceramicznych, kształtowania wyrobów z gliny (ręczne i na kole garncarskim), odciskania wyrobów na matrycach, a także dekorowanie wyrobów z gliny (barwienie, dekoracje plastyczne, malowanie, pokrywanie polewą lub szkliwem, złocenie) oraz wypalanie ceramiki. Następnie szczegółowo opisano różne rodzaje wyrobów ceramicznych ilustrując je licznymi rycinami, kończąc rozdział zarysem rozwoju produkcji ceramicznej w starożytnej Grecji.

Rozdział siódmy, poświęcony włókiennictwu zawiera omówienie surowców tkackich (wełna, len, bawełna, konopie, jedwab i inne), procesu przędzenia i tkania wraz z niezbędnymi urządzeniami oraz opis organizacji rzemiosła tkackiego. Dalej Autorka, Zofia Gansiniec, przedstawiła sposoby farbowania tkanin, obróbkę wykańczającą (folusznicstwo, bielenie, sporządzanie filcu), szycie, haftowanie, plectenie i dzianie, a w końcu powroźnictwo.

Obróbka skóry i produkcja obuwia została opisana przez Bogdana Rutkowskiego w rozdziale ósmym. Podobnie jak w poprzednich częściach rozpoczęto rozdział opisem źródeł i surowca, a następnie omówiono garbowanie skór i wyrob obuwia.

Stosunkowo mało miejsca poświęcono produkcji szkła. Autorka, Barbara Filarska, przedstawiła w rozdziale dziewiątym omawianej książki główne ośrodki wytwórcze i technikę wyrobu.

Jak widać z przedstawionego przeglądu tom 1 *Kultury materialnej starożytnej Grecji* obejmuje szeroki zakres zagadnień. Redakcja zapowiada, że w przygotowanym do druku tomie 2 znajdują się m.in. rolnictwo, osadnictwo i budownictwo, a w tomie 3 — zaprezentowane zostaną różnorodne dziedziny kultury materialnej w ujęciu, które znacznie szerzej zarysuje sposób użytkowania wytworów.

Należy wysoko ocenić opublikowany tom, chociaż sposób opracowania poszczególnych działów nie jest wyrównany. Jest to nie tylko wynikiem różnego zaawansowania poszczególnych autorów w problematyce, lecz przede wszystkim aktualnego stanu badań, prowadzonych zresztą głównie w innych krajach.

Autorzy zebrali wiele materiałów wykorzystując w pełni publikacje zagraniczne i krajowe, dokonali poważnego i wyczerpującego podsumowania dotychczasowego stanu badań.

Wysoki poziom reprezentuje także strona redakcyjna opracowania. Rozdziały opracowane są w sposób ujednolicony. Po wstępnych uwagach przedstawione zostały źródła (zwykle materiały archeologiczne, zabytki ruchome, źródła pisane i ikonograficzne), a następnie omówiono surowce oraz technikę produkcji, którą ilustrowano licznymi rycinami zarówno procesu technologicznego, używanych urządzeń i narzędzi, jak i wyrobów. Każdy rozdział kończy się spisem literatury i spisem rycin (wraz ze źródłem, z którego zostały zacezprnięte). Liczne, starannie dobrane ilustracje są cennym uzupełnieniem omawianego tomu.

Ze względu na szeroki zakres tematyki, trudno dokonać szczegółowej oceny wszystkich rozdziałów.

Ograniczając się więc tylko do trzech rozdziałów związanych z produkcją i przeróbką metalu można zauważyć, że w źródłach autorzy ograniczyli się ściśle do zakresu chronologicznego objętego tematem. Wykorzystanie późniejszych źródeł, np. metalurgicznych dzieł V. Biringuccia i G. Agricoli umożliwiłoby dokładniejsze poznanie wielu procesów hutniczych. S. Kołkówna wprawdzie wymieniła traktat mnicha Teofila z XI—XII w., nie dotarła jednak do opracowania tego źródła opublikowanego przez piszącego tę recenzję i nie wykorzystwała go. Warto było również sięgnąć do podobnych rękopisów, jak *De coloribus Romanorum* lub *Mappae clavicula* czy *Compositiones ad tingenda musiva*.

Szkoda również, że autorzy nie korzystali z *Zarysu dziejów odlewnictwa polskiego* K. Gierdziejewskiego, gdzie znaleźliby pewniejsze informacje o pierwotnej technologii odlewnictwa. Niektóre sposoby wykonania form podane przez J. Wielowiejskiego, zwłaszcza w odniesieniu do metody sztuczkowej (autor tej nazwy nie użył), budzą wątpliwości.

Szczególnie dyskusyjna jest rekonstrukcja pieców hutniczych względnie odlewniczych. Przedstawiony na s. 168 piec ma typowy kształt pieca szybowego, który mógł być stosowany do wytopu metalu lub do jego przerobu, natomiast nie nadawał się do sporządzania stopów (np. miedzi z cyną). Niezrozumiałe jest połączenie pieca szybowego (s. 179) z umieszczonym u góry tygłem na składnik stopowy (cyna, ewentualnie z ołowiem). W piecu szybowym proces wytopu lub przetopu przebiegał w sposób ciągły, a w tyglu — w sposób periodyczny i połączenie obu było trudne i kłopotliwe, nie wiadomo także kiedy i gdzie następowało. Pominięto przy tym zupełnie komin, względnie odciąg gazów spalinyowych, które wytwarzają się w dużych ilościach.

Niezbyt zrozumiała jest konstrukcja pieca kowalskiego z malowidła na *oinochoe* (s. 205), który ma właściwie identyczny kształt jak piece przedstawione na s. 168 i 198. Do wygrzewania surowca przed kuciem nadawała się (i wystarczała) jedynie dolna część pieca, po co więc wzniesiono nad nią szyb? Bardziej zbliżony do ogniska kowalskiego jest piec (?) pokazany na s. 218.

Może autor malowidła na *oinochoe* nie widział ogniska kowalskiego i namalował szybowy piec hutniczy?

Niejasna jest także sprawa srebrzenia „piana srebra” (s. 252), gdyż *spuma argenti* jest tlenkiem ołowiu, powstającym przy odsrebrzaniu ołowiu.

Do nielicznych uchybień w zakresie słownictwa technicznego należy użycie słowa „szlaka” zamiast „żużel” (s. 159), „nadlew” (s. 260) zamiast „zalewek”, „eutektyk” (s. 269) zamiast „eutektyka”. Hartowane stemple (s. 260) musiały być wykonane ze stali, a nie z żelaza, które się nie hartuje.

Te nieliczne niedociągnięcia i braki nie mają poważniejszego znaczenia w aspekcie całej książki i jej poważnej wartości naukowej.

Niemniej jednak wydaje się, że pomimo bez porównania liczniejszych ma-

teriałów oraz wzbogacenia naszych wiadomości o górnictwie i hutnictwie starożytnej Grecji przez wiele opracowań naukowych ostatniego ćwierćwiecza nie został dokonany jakiś zasadniczy, jakościowy przełom w naszej wiedzy o kulturze materialnej starożytnej Grecji w stosunku do stanu, jaki przedstawił przed stu laty H. Blümner.

Nadal niewiele wiemy o surowcach, jakie tam wykorzystywano. Autorzy omawianej książki zmuszeni byli do podawania tylko nazw. Niewiele wiadomo o składzie kruszców w poszczególnych ośrodkach górniczych, a przy opisie kopalni brak często informacji, co z niej wydobywano. Skład stopów metali znany jest zasadniczo prawie tylko ze źródeł rzymskich (Pliniusz), nie znane są bliżej stosowane procesy technologiczne, wiele z nich jest nadal tematem dyskusji. Do niewiadomych należy także technologia (a więc i jakość) narzędzi stosowanych przy obróbce metalu, drewna i innych materiałów.

Prawie całkowity brak analiz metaloznawczych wyrobów metalowych, rud, żużła, topników itp. uniemożliwia dalszy postęp na odcinku metalurgii i przeróbki metali. Najdokładniejsze nawet studia fragmentarycznych źródeł pisanych, niejednokrotnie niezbyt jasnych, takich analiz nie zastąpią.

Podobne braki występują i przy innych materiałach. Niewiele można powiedzieć o rodzaju i własnościach kamienia lub drewna, stosowanych do poszczególnych celów, o rodzaju i składzie gliny lub mieszanin stosowanych przez starożytnych Greków do wyrobu ceramiki, budzącej zachwyt wszystkich oglądających. Nie dysponujemy żadnymi bliższymi danymi o wyrobie szkła.

Są to braki dzisiejszego stanu, na który, oczywiście, autorzy nie mogli mieć żadnego prawie wpływu. Uzupełnienie tych braków musi być celem dalszych badań, jeśli chcemy istotnie posunąć się naprzód w pracach nad kulturą materialną starożytnej Grecji.

Jerzy Piaskowski

Filosofskie problemy współczesnej chemii. red.: N. I. Rodnyj, J. I. Sołowiew. Moskwa 1971, 227 s.

Już po raz drugi¹ mam przyjemność zapoznawać czytelników z publikacją przygotowaną przez radzieckich naukowców — N. I. Rodnego i J. I. Sołowiewa — redaktorów zbiorku przekładów na język rosyjski prac autorów z Zachodu.

N. I. Rodnyj i J. I. Sołowiew kontynuują tedy zapoczątkowane w latach 60-tych wspólne dzieło informowania czytelników radzieckich o dorobku zachodnich naukowców. Przypomnę, iż są oni również redaktorami zbiorku przekładów *Metodologiczeskije problemy współczesnej chemii*, wydanego w 1967 r. w Moskwie². W zbiorku tym opublikowano artykuły: H. Römppa, E. F. Caldina, W. Heisenberga, H. N. Partona, G. M. Schwaba, G. Fuchsa, C. A. Coulsona oraz O. T. Benfeya.

Tym razem lista nazwisk autorów, których prace znalazły się w radzieckim zbiorku, jest nieco krótsza. Zbiorek zawiera publikacje autorów: C. N. Hinshelwooda (W. Brytania), E. Ströker (RFN), D. M. Knighta (W. Brytania), L. J. Langmuira (St. Zjednoczone) i W. Deckelmanna (RFN). Z punktu widze-

¹ Por. B. S. Griaznow, N. I. Rodnyj i J. I. Sołowiew (red.). *Uczonyje o naukie i jejo razwitii*. Moskwa 1971. Nauka; por. też recenzję z tej książki, pióra S. Zameckiego, zamieszczoną w: „Zagadnienia Naukowstwa” tom 9: 1973 zes. 2 (34).

² N. I. Rodnyj, J. I. Sołowiew (red.). *Metodologiczeskije problemy współczesnej chemii*. Moskwa 1967. Progress.